

Změny struktury zemědělské výroby a užití zemědělských produktů

Changes of structure of agricultural production and use of agricultural products

Autor: Ing. Dana Žídková, CSc.

Anotace:

V příspěvku se hodnotí změny struktury rostlinné a živočišné výroby podle podílu na hrubé produkci a dosahovaného stupně využití půdy, pracovních sil a ostatních produkčních zdrojů. Posuzuje se význam nepotravinářského užití zemědělské produkce v souvislosti s dosahovanými ekonomickými výsledky zemědělských podniků.

Summary

In the contribution changes of a structure of plant and animal production are evaluated according to a share in gross agricultural production and a reached stage of land use, labor and other production resources. An emphasis is put on an importance of a non-food use of agricultural products in connections with reached economic results of agricultural businesses.

Klíčová slova: intenzita výroby, efektivnost, zemědělská výroba, spotřeba

Keywords: intensity of production, effectivity, agricultural production, consumption

Východiska

Po roce 1991 vstoupilo zemědělství ČR na cestu výrazných změn. Transformace, restituce a privatizace společně s liberalizací vztahů na domácím trhu i vůči zahraničí se odrazily ve změně úlohy zemědělství a v poklesu jeho podílu na tvorbě národního důchodu.

Základní údaje charakterizující výsledky zemědělství a jeho postavení v národním hospodářství v letech 1996 – 2001 jsou uvedeny v následující tabulce.

Zemědělství v letech 1996- 2000 v rámci národního hospodářství tab. 1

Ukazatel	1996	2000
Národní hospodářství celkem		
HDP ve s. c – mil. Kč	1447,7	1433,8
HDP v b. c. – mil. Kč	1572,3	1910,6
míra inflace (meziroční index spotřeb. cen)	108,8	103,9
nezaměstnanost - %	3,5	8,8
saldo zahraničního obchodu	-157715	-123045
postupující privatizace, zvyšování účasti zahraničního kapitálu na přímém podnikání ve výrobě a službách, ve finančních institucích		
Zemědělství		
výměra zemědělské půdy	4279,4	4279,9
– tis. ha, procento zornění	72,4	70,4
počet pracovníků	217208	168000
ceny vstupů (1993 = 100)	124,2	139,3

ceny zemědělských výrobců (1993 = 100)	123,4	125,3
saldo agrárního zahrani. obchodu (mil. Kč)	-21890	-22025
Hrubá zemědělská produkce (mil. Kč)	80916	74269
v tom: rostlinná výroba	36438	33700
živočišná výroba	44478	40569
Tržby za prodej výrobků a služeb (mil. Kč)	96564	96 485
Hospodářský výsledek (mil.Kč)	-498	3409
	(další tři roky záporný)	
klesající objem poskytnutých úvěrů, nízká úroveň podpor (dotací), postupující privatizace, nevyrovnané závazky z transformace družstev a státních statků, pokračující liberalizace zahraničního obchodu, snížená hmotná domácí poptávka - u většiny produktů ještě stále klesající		

Jak je zřejmé z uvedených údajů, nebyly změny v rozsahu a struktuře zemědělské výroby ekonomicky efektivní – snížilo se využití zemědělské půdy jako zvláštního produkčního faktoru a spolu s tím i využití dalších stálých produkčních faktorů. Dlouhodobě se projevuje nízká ziskovost, vysoká zadluženost a nízká finanční stabilita, což jsou jevy, které omezovaly dosavadní rozvoj, neumožnily vyšší míru plnění úkolů v oblasti krajiny tvorby a ochrany životního prostředí, a budou omezovat rozvoj produkčních a mimoprodukčních funkcí zemědělství i v dalším období.

Jedním z předpokladů toho, aby zemědělství bylo ekonomicky efektivní, je taková struktura výroby – tzn. takový rozsah odvětví rostlinné a živočišné výroby - která zajistí potřeby trhu a povede k převaze výnosů nad náklady. Taková struktura zatím není vytvořena. V souvislosti s již blízkým vstupem ČR do EU se bude ještě dlouhou dobu utvářet, a lze s vysokou pravděpodobností předpokládat, že v ještě obtížnějších podmínkách. Pro její tvorbu je třeba znát dosavadní tendence.

Cíl a metodický postup

Cílem příspěvku je v první části analyzovat změny struktury zemědělské výroby v období 1992 – 2001. Posoudit podíl hlavních a vedlejších produktů, tržních produktů a meziproduktů, rozvoj odvětví s vyšší mírou nepotravinářského využití produkce. Na základě provedené analýzy lze vyvodit možnosti dalšího rozvoje. Změny ve struktuře jsou vyhodnoceny porovnáním podílů jednotlivých produktů rostlinné a živočišné výroby na hrubé produkci ve stálých cenách (ceny r. 1989). K vyloučení vlivu ročníku na dosažený objem produkce byl vypočten tříletý průměr produkce za období 1999 – 2001 a zjištěno průměrné procentní zastoupení jednotlivých produktů na hrubé produkci v tomto období.

Produkty rostlinné výroby jsou podle podílu na hrubé rostlinné produkci roztrženy do čtyř skupin :

- s podílem do 1 %, - s podílem 1-5%, - s podílem 5-10 % a s podílem > 10%

Stejně skupiny jsou vytvořeny pro produkty živočišné.

Ve druhé části je cílem zhodnotit ekonomickou efektivnost hlavních výrob. Vychází se z předpokladu, že ziskovost výroby a její další růst jsou základním předpokladem zájmu výrobců o další rozvoj odvětví. Ke zjištění rentability jsou využity průměrné ceny za jednotku produktů rostlinné a živočišné výroby sledované ČSÚ a informace VÚZE Praha o nákladech zemědělských výrobků. v období 1996 – 2000. U cen i nákladů jsou vypočteny lineární trendy. Porovnáním koeficientů růstu ceny a koeficientu růstu nákladů lze posuzovat vývoj zisku z jednotky produkce a hodnotit efektivnost při dosahované intenzitě výroby.

Výsledky analýzy

Část 1

1.1. Objem a struktura hrubé zemědělské produkce ve sledovaném období

Hrubá zemědělská produkce (tis. Kč s.c. 1989) a její struktura tab. 2

Produkce/období	1992	HZP.ha ⁻¹	průměr 1999-2001	HZP.ha ⁻¹ (Kč)
HP RV	35750624	8453	35130880	8208
HP ŽV	49257795	11647	40936449	9565
HP zemědělská	85008419	20100	76067328	17773

1.2. Změny ve struktuře rostlinné výroby

- do 1. skupiny v roce 1992 patřilo celkem 39 produktů, z toho bylo 16 hlavních, s převážně tržním užitím a 23 produktů vedlejších, převážně s netržním užitím. K hlavním patřila produkce kukuřice na zrno (podíl na HP RV 0,75%), krmné luštěniny (0,26), krmná řepa (0,34), krmná kapusta (0,05), mák (0,57), ostatní olejniny (0,50), stonky lnu a konopí (0,19), semena lnu a konopí (0,13), čekanka (méně než 0,01), tabák (0,01) aromatické rostliny (0,48), paprika (méně než 0,01) a léčivé rostliny (0,34%);
- podle průměrného podílu z let 1999-2001 přešly do 1. skupiny ještě ostatní obiloviny, krmná sláma a stelivová sláma, do vyšší skupiny naopak přešel mák a ostatní olejniny, takže počet hlavních produktů klesl na 15; ostatní produkty ve skupině zůstaly a dále snížily svůj objem a podíl;
- z této skupiny jsou pro nepotravinářské účely využívány semeno a stonky lnu a konopí, aromatické a léčivé rostliny; Jejich produkce a podíl však celkově klesly.

- do 2. skupiny patřilo celkem 11 produktů, z toho 9 hlavních, převážně tržních a dva produkty vedlejší využívané jako meziprodukt; K hlavním patřily: žito (1,83), oves (1,45), ostatní obiloviny (4,21), luštěniny jedlé (2,53), řepka (3,52), chmel (2,39), ovoce (4,55), zelenina (4,46), ozdobné květiny (2,88). K vedlejším krmná (1,1) a stelivová sláma (1,07).
- podle průměrného podílu v letech 1999-2001 do této skupiny přibyl z nižší skupiny mák a ostatní olejniny a do nižší skupiny se propadly krmná a stelivová sláma, takže celkový počet se nezměnil a počet hlavních produktů se zvýšil na 11;
- pro nepotravinářské účely se využívá část produkce řepky a ozdobné květiny;
- do 3. skupiny se zařadily v roce 1992 brambory (9,91) a cukrovka (5,12) – produkty hlavní, s převážně tržním užitím; Nepotravinářské využití je nízké.
- v letech 1999 – 2001 se složení 3. skupiny nezměnilo, klesl však podíl na hrubé produkci u brambor na 6,85 % a u cukrovky na 4,03%, takže skupina celkem dosáhla 10,88%;
- do 4. skupiny patřily v roce 1992 jako hlavní produkt s převážně tržním užitím: pšenice (19,09), ječmen (14,76) a s převážným netržním užitím píce v suchém stavu (16,88);
- v období 1999 – 2001 své postavení posílila pšenice (23,89%) a do skupiny přibyla řepka (11,21), naopak ječmen snížil podíl na 11,42% a píce na 13,94% ; Nepotravinářské využití řepky se postupně zvyšuje, ale stále dosahuje nízký podíl na celkové roční produkci a na celkové domácí spotřebě.
- 4. skupina celkem dosáhla v letech 1999 – 2001 podíl 60,46 % z hrubé produkce rostlinné výroby, v tom hlavní produkty zaujímaly 46,52%;

Na základě provedené analýzy lze konstatovat, že ve sledovaném období od roku 1992 klesl celkový objem produkce rostlinné výroby a nastalo jen několik významnějších změn ve struktuře. V posledním období se na tvorbě hrubé produkce rostlinné výroby hlavní měrou podílí produkty 4. skupiny – mezi nimi rozhodující postavení zaujímá pšenice. Své postavení výrazně posílila řepka. Následují produkty 3. skupiny - jejich celkový podíl ale klesl z 15,03% na 10,88%. S ohledem na složení 1. a 2. skupiny, je logické, že hlavní produkty 3. a 4. skupiny rozhodující měrou ovlivňují tržby a hospodářský výsledek z rostlinné výroby. Produkce pšenice, řepky, ječmene (zvláště sladovnického) se podílejí také na vývozu a přispívají pozitivně do bilance zahraničního obchodu. Nepotravinářské užití produkce rostlinné výroby je stále nízké – okruh produktů využitelných pro nepotravinářské účely se významně nezměnil, s výjimkou řepky se u těchto produktů také nezvýšila výroba. V hrubé produkci rostlinné zůstává stále vysoký podíl netržních produktů (vedlejších a krmný podíl z hlavních produktů) sloužících jako meziprodukt, který v daném roce nepřináší tržby.

1.3. Změny ve struktuře živočišné výroby

- úvodem je třeba zmínit, že došlo k výraznému poklesu produkce chovných zvířat, zvláště se snížila produkce chovného skotu; podíl chovných zvířat v roce 1992 dosahoval -8,12%, v letech 1999 – 2001 pouze -0,817%
- do 1. skupiny patří největší počet produktů - celkem 14 s velmi nízkým, v některých případech až zanedbatelným podílem – jatečná telata (0,143), ovce (0,362), kozy (0,019), koně (0,005), kozí mléko (0,134), vlna (0,296), hrudkový sýr (0,002), peří (0,06), tržní ryby (0,494), násadové ryby (0,417), med (0,436), vosk (0,015), kožešinová zvířata (0,145) a močůvka (0,205); z nich je pouze močůvka netržním vedlejším produktem;
- podle průměru let 1999 – 2001 svůj podíl mírně zvýšila jatečná telata (0,442), koně (0,006), kozí mléko (0,139) a tržní ryby (0,618); všechny jmenované produkty zůstaly ve stejné skupině i v období 1999 – 2001;
- 2. skupinu tvořila v roce 1992 produkce jatečných králíků (1,92) a chlévské mrvy (2,86), stav se v období 1999 – 2001 nezměnil, jen nepatrně se zvýšil podíl králíků (1,95);
- ve 3. skupině byly zastoupeny v roce 1992 dva produkty – jatečná drůbež (7,057) a vejce (6,920), v dalším sledovaném období se podíl vajec zvýšil na 7,396% a jatečná drůbež přešla dokonce do vyšší skupiny s podílem 12,84%;
- 4. skupina zahrnuje v roce 1992 produkty hlavní s převážným tržním užitím; patří sem jatečný skot (23,94), jatečná prasata (28,87) a mléko ((33,82); složení skupiny v dalším období se rozšířilo o jatečnou drůbež, přičemž pouze jatečná prasata posílila podíl na 29,42%, zatímco mléko kleslo na 29,85% a jatečný skot na 14,41; Celkový podíl produktů 4. skupiny činil v roce 1992 86,64%, v letech 1999 – 2001 dosáhl průměrně 86,5%, ale podíl původních čtyř produktů klesl na přibližně 73,7%.

Celkově lze konstatovat podobně jako u rostlinné výroby, že došlo ke snížení celkového objemu živočišné produkce. Snížil se významně podíl produkce skotu. Přesto podíl produktů chovu skotu je ve struktuře živočišné výroby rozhodující – celkem 44,2% v průměru let 1999 - 2001. Mírně se zvýšil podíl produkce prasat (29,4) a významněji – na 20,24% - se zvýšil podíl jatečné drůbeže a vajec – produktů s kratším výrobním cyklem a příznivějším vývojem poptávky a cen. Produkty 4. skupiny rozhodující měrou ovlivňují tržby zemědělských podniků ze živočišné výroby.

Část 2

Základem pro přijímání opatření k dosažení stanovených cílů je dokonalejší poznání dosahované efektivnosti výroby jednotlivých odvětví, faktorů, které ji ovlivňovaly v minulosti

a jejichž ovlivňováním lze dosahovanou efektivnost zvyšovat. Náklady i ceny v zemědělství odrážejí tržní situaci a jejich změny nastávají pozvolna.

2.1. Tvorba zisku v odvětvích rostlinné výroby

Vývoj nákladů, cen a zisku 1 tuny produkce v odvětvích rostlinné výroby tab. 3

Odvětví	Náklady		Tržní produkt	Cena		Zisk, ztráta	
	koef. růstu	konst.		koef. růstu	konst.	hodnota	tendence
pšenice ozimá	117,3	1982,3	pš. -potravin.	-57,35	3968,9	zisk	klesající
pšenice jarní	80,6	2131,4	pš. - průmyslová	-60,708	3267,2	zisk	klesající
ječmen ozimý	-30,9	2486,41	ječmen - potrav.	86,25	2703	zisk	rostoucí
ječmen jarní	133,6	913,6	ječmen - slad.	-85,467	3913,3	zisk	klesající
			ječmen krmný	-73,825	3098,1	zisk	klesající
oves	0,3	2188,7	oves krmný	-233,76	3843	zisk	klesající
žito	93,1	1893,7	žito - potravin.	-77,092	3478,2	zisk	klesající
kukuřice	105	2518,2	kukuřice- prům.	-272,63	4710,9	zisk	klesající
hrách	239,59	3987,3	hrách jedlý	-122,41	4938,5	zisk	klesající
			hrách krmný	-64,053	4306,7	zisk- ztráta	klesající
řepka	279,6	4468,9	řepka	89,819	6063,2	zisk	klesající
mák	2355,9	15044	mák	-368,73	31765	zisk	klesající
slunečnice	-232,7	8359,5	slunečnice	60,372	7595	ztráta- zisk	rostoucí
cukrovka	9,7	798,3	cukrovka	-18,175	897,73	zisk- ztráta	klesající
brambory	-118,3	3021,3	konzumní	-327,23	5214,4	zisk	klesající
chmel	222,3	151069	chmel	-7060,3	145851	ztráta	rostoucí
vinná réva	-2227	23530	vinné hrozny	176,87	11786	ztráta-zisk	rostoucí
len	95,8	3693,2	len stonky	-36,83	3818	zisk-ztráta	klesající

Z údajů potvrzují většinou nepříznivý vývoj efektivnosti produktů rostlinné výroby, protože ceny měly většinou klesající průběh – s výjimkou ječmene potravinářského, řepky, slunečnice, vinných hroznů a semene lnu – zatímco náklady většinou rostly – opět s výjimkou ječmene ozimého, slunečnice, konzumních brambor a vinných hroznů. Hlavní tržní plodiny – pšenice, ječmen, řepka, cukrovka, brambory - které zaujímají ve struktuře rostlinné výroby rozhodující podíl, snížily rentabilitu. Hlavní příčinou vývoje je zřejmě převaha nabídky nad poptávkou, která omezuje růst cen a další růst nákladů.

2.2. Tvorba zisku v odvětvích živočišné výroby

Vývoj nákladů, cen a zisku 1 tuny produkce v odvětvích živočišné výroby tab.4

Odvětví	Náklady		Tržní produkt	Cena		Zisk, ztráta	
	koef. růstu	konst.		koef. růstu	konst.	hodnota	tendence
mléko	-0,022	8,078	mléko	0,1251	6,9077	ztráta	klesající
výkrm skotu	0,785	40,389	jat. býci	1,14	34,392	ztráta	klesající
výkrm prasat	-0,703	34,409	jat. prasata	-0,472	35,392	zisk	rostoucí
nosnice	0,0057	1,0299	vejce	0,0023	1,777	zisk	klesající
výkrm kuřat	-2,509	33,829	výkrm kuřat	-0,892	27,21	ztráta - zisk	rostoucí

Ceny živočišných produktů v hodnoceném období většinou rostly a přispívaly k růstu efektivnosti. Mezi uvedenými odvětvími, jejichž podíl na hrubé produkci živočišné a tudíž i na tržbách je rozhodující ale nepříznivý vývoj ceny zaznamenala jatečná prasata a kuřata. Zde opět působí negativně převis nabídky nad poptávkou. Cena mléka díky regulaci rostla rychleji než náklady, takže ztráta se snižovala. Obdobná situace byla i u výkrmu býků. Efektivnost u uvedených produktů se zlepšovala.

Závěr

Celkové množství produkce kleslo, snížilo se procento zornění, snížila se intenzita výroby vyjádřená hrubou produkcí na 1 hektar, tzn. že méně efektivně se využívá půda a ostatní stálé produkční faktory. Strukturální změny v rostlinné i v živočišné výrobě byly žádané a zvláště v první polovině sledovaného období bylo zemědělství ponecháno zcela vlivu liberalizovaného trhu. Očekávalo se omezení výroby v méně produkčních oblastech a omezení rozsahu neefektivních odvětví, což by mohlo vést k vyšší efektivnosti výroby. Současně se měly vytvářet předpoklady pro větší diverzifikaci výroby – pro zvyšování podílu netradičních produktů, produktů s vyšší mírou nepotravinářského využití, a také pro širší zapojení zemědělství do ochrany životního prostředí a udržování a tvorby krajiny. Vyšší diverzifikace se zatím ve struktuře výroby významněji neprojevila. Řízení změn ze strany správních orgánů se ale podcenilo a ve vzniklém náročném tržním prostředí se zhoršily celkové ekonomické výsledky zemědělství.

Analýza struktury produkce potvrzuje, že se zvýšila tržní orientace výroby, ale při celkovém poklesu objemu. Nepotravinářské užití se zvýšilo jen mírně. Zatímco efektivnost hlavních produktů rostlinné výroby se celkově zhoršovala, u hlavních živočišných produktů tomu bylo naopak. Budoucnost by mohla být optimističtější.

V dalším období by bylo třeba usilovat o vyšší využití tržních podmínek. Vlastnické vztahy jsou již ustálenější, potřeby domácího i zahraničního trhu jsou známější ve srovnání ze začátkem hodnoceného období, jsou vytvořeny a fungují některé regulační a podpůrné mechanismy a lze přebírat zkušenosti ze zemí nově přistoupivších k EU i z ostatních členských zemí EU. Proto je třeba zaměřit pozornost hlavně na efektivnost a proto zvýšit intenzitu výroby, vytvářet větší soulad nabídky s poptávkou, usilovat o zvýšení podílu domácí produkce a zajištění domácí spotřeby a vymezit pro nové poměry v EU možnosti vývozu a dovozu tak, aby zemědělská výroba byla na domácím trhu více chráněna, mohla tvořit zisk a plnit tak úspěšněji všechny funkce, které od ní společnost požaduje.

Problematika byla řešena v rámci III. etapy institucionálního výzkumného záměru „Efektivní integrace českého agrárního sektoru v rámci evropských struktur – předpoklad trvale udržitelného rozvoje“ grantu MŠM 411100013.

Literatura:

- Novák J. a kol. – Nákladovost zemědělských výrobků v ČR za rok 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, VÚZE Praha
- Žídková D. - Ekonomická efektivnost odvětví rostlinné a živočišné výroby jako předpoklad konkurenceschopnosti agrárního sektoru při vstupu do EU, in Tvrdouš J. a kol.- Efektivnost využívání zdrojů českého zemědělství v podmínkách globalizace a integrace, PEF ČZU Praha, leden 2002
- Indexy cen zemědělských výrobců, průmyslových výrobců a spotřebitelských cen potravinářského zboží, v letech 1996-2000, ČSÚ Praha
- Zpráva o stavu zemědělství české republiky za roky 1996 – 2001, Mze ČR
- Hrubá zemědělská produkce v ČR v roce 1992, v roce 1999, 2000 a 2001, ČSÚ Praha
- Statistická ročenka ČR, 1994, ČSÚ Praha
- www.CZSO.cz

Výnosy a užitkovost

výnosy	1996	2000
pšenice celkem	4,67	4,21
ječmen celkem	3,77	3,29
oves	3,27	2,71
kukuřice	5,09	6,43
brambory celkem	21	21,33
luskoviny celkem	2,48	2,13
cukrovka	41,63	45,83
olejniny celkem (řepka)	2,12(2,3)	2,33(2,61)
chmel	1,07	0,8
vinná réva	6,04	5,96

užitkovost	1996	2000
průměrná denní dojivost	4301	5255
průměrný hm. přírůstek skotu	0,80	0,88
průměrný hm. přírůstek prasat	0,64	0,65

výroba	1996	2000
mléko (mil. l.)	3039	2736
hovězí maso (tis. tun)	518,5	208
vepřové maso (tis. tun)	814	584
drůbeží maso (tis. tun)	178	294
vejce (mil. ks) (tis. tun)	2948	3064

stavy zvířat (tis. ks)	1996	2000 (2001)
skot celkem	1989	1574 (1582)
z toho dojnice	751	615 (611)
prasata celkem	4016	3688 (3594)
z toho prasnice	318	297 (293)
drůbež celkem	27875	30764 (32043)
z toho slepice	12030	11739 (11677)

Pramen: Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2000, MZe ČR 2001

Účinnost podpor podle druhů a věcného zaměření podpor

Dotace A - zemědělství	139349 mil. Kč	100 %
v tom: podpora cen	75261	54
údržba krajiny	14156	10
krávy – bez tržní produkce	1959	
chov skotu, ovcí, koz, koní	587	
kompensace - mléko	358	
dojnice	1620	
ovce	121	
včely	455	
len	81	
přímé platby celkem	22284	15,99
subvence vstupů a úlevy plateb	21947	15,74
obecné služby	21190	15,2
Dotace B –zpracovatelský průmysl a obchod	15691	11,26

Dotace C spotřebitelé	5716 – potr. pš. a šk. mléko	4,1
-----------------------	------------------------------	-----

V roce 2000 klesla hmotná spotřeba potravin, nápojů a tabáku. Vzrostla oproti roku 1999 jen spotřeba:

drůbežího masa

ryb

mléka a mléčných výrobků

másla

obilovin

brambor

ovoce mírného pásma